

**A BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
MAGYAR ÓSTÖRTÉNETI TÉMACSOPORTJÁNAK
(BTK MÖT)**

2020. ÉVI SZAKMAI BESZÁMOLÓJA

<i>A kutatás címe</i>	<i>Vezető kutató</i>	<i>Jelölés és témaszám</i>	<i>2020. évi támogatás</i>
II.2. Solt-Tételhegy: solti hatalmi központ	Szentpéteri József	Árpád-ház_II.2. / 75028	6.000.000 Ft
III.2. e-ÁRPÁD (A Kárpát-medence Árpád-kori internetes adatbázisa) és a középkori Magyarország digitális atlasza	Szentpéteri József	Árpád-ház_III.2. / 75029	1.500.000 Ft
IV.1. Keleti örökség – keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok	Sudár Balázs	Árpád-ház_IV.1. / 75030	1.200.000 Ft
IV.2. Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere	Türk Attila	Árpád-ház_IV.2. / 75027	4.000.000 Ft
4 projekt összesen			12.700.000 Ft

A beszámoló a projektvezetők jelentései alapján készült,

összeállította:

Szentpéteri József
BTK Árpád-ház Program-felelős

Budapest, 2021. január 22.

Solt-Tételhegy: hatalmi központ (Árpád-ház_II.2.)

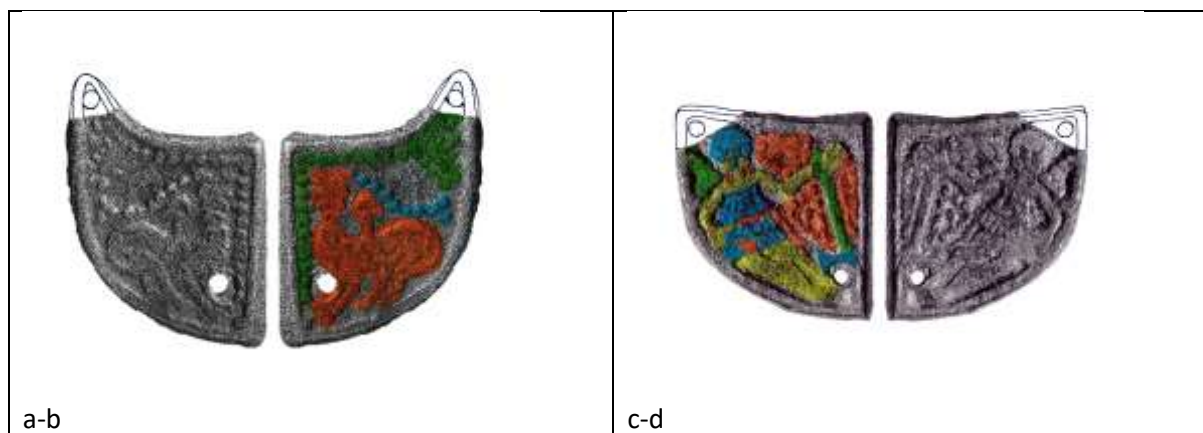
Projektvezető neve: Szentpéteri József (BTK Történettudományi Intézet / BTK MÖT)

A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2020. évi eredményei:

Gördülő újratervezés, a szokásos tavaszi-őszi régészeti feltárások (tanásatások) szervezése, majd az intézkedések folyamatos visszabontása történt a pandémia kiteljesedése miatt. Emiatt és a pénzügyi támogatás optimalizálása céljából elsősorban költséges anyagvizsgálati, valamint dokumentációs, leltározási és fényképezési feladatokat végeztek, illetve amikor lehetőség adódott terepmunkára, két alkalommal is műszeres leletfelderítést folytattak, majd a leletek elsődleges feldolgozására, restaurálásra és numizmatikai meghatározására került sor.

A solti Tételhegyen 2005 óta folyó tervásatások részeként végzett szisztematikus műszeres leletfelderítések során előkerült, pontos földrajzi koordinátákkal rendelkező fémtárgyak közül elkülönítettek 16 darabot, melyek a helyben megszokott leletektől karakteresen eltérnek mind formakincsükben, kivitelezésükben, mind a rendeltetésükben. A közlésre kiválasztott leletek időrendi besorolásához (valamennyi a 10. század közepétől a 11. század közepéig tartó időszakhoz köthető), valamint egyedi funkciójuk azonosításához kínálnak meg gondolásra készítő viking kori, skandináviai és balti területeken gyűjtött párhuzamokat. Legalább ugyanekkora szerepet játszott az a szándék, hogy a tételhegyi leletek anyagösszetételének közlése hozzájárul ahhoz a kurrens adatbázisfejlesztési törekvéshez, melynek célja a magyar honfoglalás kori fémművesség archeometriai háttérének létrehozása.

1. kép: A solt-tételhegyi palástfibula lemezek szimmetrikus elméleti rekonstrukciója: az eredeti tárgy mellett a színezett, vízszintesen tükrözött verzió; a–b: oroszlános lemezpár; c–d: harcos ábrázolású lemezpár. Fotó: Kiss Béla és Kiss Dezső.

A komplex archeometriai-archeometallurgiai kutatás során a kiválasztott tárgyakon hordozható, röntgenfluoreszcens spektrométerrel felszíni gyors és roncsolásmentes ED-XRF-vizsgálatot végeztek a kémiai összetétel meghatározására.

Terepmunkákra két részletben került sor: 2020. augusztus 10–12. között műszeres leletfelderítést végeztek a solti Tételhegy északnyugati peremén elhelyezkedő Várdomb lelőhelyen. Mintegy 1,5 hektáros területet vizsgáltak át: 135 db fémtárgyat találtak, melyek kisebbik részét bronzkori leletek adták (szerszámok, öntési melléktermékek), mellettük magyar honfoglalás kori, Árpád-kori és középkori szórványok kerültek elő (említésre méltó közülük: 10. századi kettős csüngős veret, háromosztatú szíjelosztó karika, 43 db Árpád-kori és középkori érme). 2020. október 5–9. között került sor a munka folytatására (az összesített térképet a 2. kép mutatja). További 1,5 hektáros területet vizsgáltak át, ahol újabb 305 lelet, köztük 112 érme került elő. A legkorábbi egy római kori (Antoninianus Maximianus 286–305 AD), zömük ismét Árpád-kori és középkori veret. Ez alkalommal is nagy számban találtak középkori ruhadíszeket, kiemelkedik közülük egy kisméretű préselt bronz veret, mely emberalakot ábrázol. A leletek raktározása és restaurálása a kecskeméti Katona József Múzeumban történik.

Műszeres leletfelderítés Solt-Tételhegy
2020. augusztus 10-12. - 2020. október 05-09.

2. kép: A 2020-ban a solti Tételhegyen végzett terepmunkák áttekintő térképe

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bázisintézmény:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Szentpéteri József projektvezető BTK TTI / BTK MÖT

Bács-Kiskun megyei partnerintézet:

Katona József Múzeum, Kecskemét

A felsőoktatási tanácsadások közreműködői:

ELTE BTK Régészettudományi Intézet
Vezető tanár: Mordovin Maxim;
PPKE BTK Régészettudományi Intézet
Vezető tanár: Takács Miklós és Langó Péter

Műszeres leletfelderítés:

Pelta Bt., Hajdúnánás
Bálint Marianna régész és Bacskai István régésztechnikus

Anyagvizsgálatok:

Miskolci Egyetem, Műszaki Anyagtudományi Kar, Metallurgiai Intézet
Dr. Török Béla intézetigazgató

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

Szentpéteri József – Török Béla: A solti Tételhegy szórvány leleteinek skandináv és balti kapcsolatai (régészeti és archeometriai adatok). Leadott kézirat (65 p.) V. Székely György emlékkötetébe. Szerkesztő: Somogyvári Ágnes. Katona József Múzeum, Kecskemét (sajtó alatt).

2021. évi szakmai tervek:

Interdiszciplináris kutatások részeként a tételhegyi Várdombon lokalizált ispáni vár feltárásának folytatása, a Templomdombon ásatott Árpád-kori templom román kori periódusának, valamint a lelőhelyet körülölelő és több részre osztó többkorszakos erődítményrendszer szisztematikus régészeti kutatásának folytatása.

e-ÁRPÁD (A Kárpát-medence Árpád-kori internetes adatbázisa) és a középkori Magyarország digitális atlasza (Árpád-ház_III.2.)
Projektvezető neve: Szentpéteri József (BTK Történettudományi Intézet / BTK MÖT)
A projekt futamideje: 2018–2023

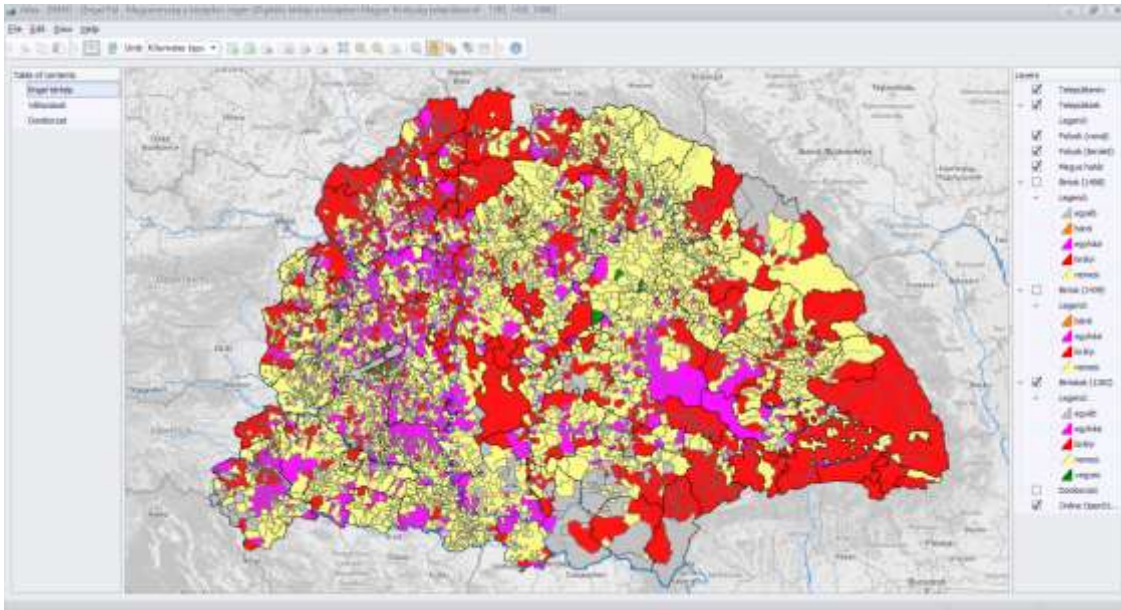
A projekt megvalósításának, előre haladásának 2020. évi eredményei:

A rendelkezésre álló anyagi források optimalizálása érdekében ebben az esztendőben a projekt második elemére, Engel Pál 2001-ben a Térinfo Bt. fejlesztésével CD-ROM-on megjelentetett középkori településtörténeti adatbázisának korszerűsítésére, nyilvános és ingyenes internetes elérhetőségére koncentráltunk. Az adatbázis eredetileg az OTKA és az Akadémiai Kutatási Pályázatok támogatásával az MTA Történettudományi Intézetében készült 1993–2001 között. Az elmúlt két évtized számítástechnikai fejlődése elengedhetlenné tette, hogy megújuljon a program futtatását biztosító térinformatikai környezet. A korszerű keretprogramot és az adatbázis továbbfejlesztését az első kiadáshoz hasonlóan a Térinfo Bt. végezte.

A megújult adatbázis – megőrizve annak eredeti tartalmát – az alábbi fejlesztéseket tartalmazza:

- Új tartalom, hogy az *OpenStreetMap* beépült, így automatikusan megnyílik az adatbázisban.
- Új elem, hogy az *SRTM (Shuttle Radar Topography Mission)* domborzati modell is bekerült.
- Új térképként megjeleníthetők az egyes korok közötti birtokos változások.
- Az adatbázis geometriailag pontosításra került.
- Az adatbázist futtató térinformatikai környezet teljesen megújult.

Az adatbázis a Magyar Királyság részletes térképét mutatja be a középkor végén, azaz az 1500-as évek körüli évtizedekben. Megtalálható rajta minden olyan település (város, mezőváros, falu, puszta, vár, kolostor – több mint 23 000), amely akkor létezett, és amelynek fekvése legalább hozzávetőlegesen megállapítható volt. A fontosabb vizeken és a megyehatárokon kívül feltünteti a jelentősebb királyi, egyházi és világi földbirtokok határait is (az 1498. évi állapot szerint). A térképhez leíró adatbázis kapcsolódik, amely a megjelölt településekre vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza.

A program használatát könnyen kezelhető menürendszer segíti. A digitális térképen és a kapcsolódó adatbázisban kereshetünk, elemzéseket végezhetünk. A táblázatos adatokat és a grafikát tetszés szerint színezhajjuk. Külső térinformatikai adatbázisokat is tetszés szerint rányithatunk a meglévő térképekre.

Felhasználói felület

A térképen négy különböző ablak nyitható meg, illetve tartalmaz információkat. A *Table of contents* baloldali ablakban a különböző előre összerakott térképek nyithatók meg. Az aktuálisan megnyíló térkép az Engel-adatbázis alaptérképe. Az ablak átméretezhető és kikapcsolható. A menüsorban lévő *View/Table of contents* paranccsal a bezárt ablak újra megnyitható. A jobboldali ablak, a *Layers* tartalmazza az aktuálisan megjelenített térkép rétegeit. Egy térkép vektoros, raszteres és online térképi rétegeket is tartalmazhat. A rétegkezelő ablak átméretezhető, de ki nem kapcsolható. A térkép ablakban a megjelenítés alulról felfelé a rétegek előzetesen beállított sorrendje szerint történik.

A térképi objektumok leíró információinak lekérdezése

Az egyes térképi objektumok leíró információ egyszerűen megjeleníthetők a térképablakban az objektumra történő kattintással. A kiválasztott objektum táblázatos adatai mindig az *Information* ablakban láthatók. A kiválasztás mindig a legfelső rétegben történik, ezért mindig az a réteg legyen bekapcsolva vagy felülre rendezve, melynek adatait le akarjuk kérdezni.

Keresés az adatbázisban

A térképi adatbázis objektumaihoz leíró táblázatos adatok is kapcsolódnak, amelyek az előbb említett *Information* eszközzel egyesével megjeleníthetők, de lehetőség van az egyes rétegek teljes adatbázisának táblázatszerű megjelenítésére is. A táblázatos adatok alapján többféle keresés is végezhető. Az egyszerű kereséssel egy megadott kulcsszóra kereshetünk rá, míg a kombinált kereséssel tetszőleges oszlopok közötti kombinált címszavakra készíthetünk összetett keresési feltételeket. A keresés eredménye táblázatos formában kerül megjelenítésre.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Bölcsészettudományi Kutatóközpont

Égető Attila rendszergazda, web- és adatbázisfejlesztő számítástechnikus

Térinformatikai és Környezetvédelmi Tervező, Tanácsadó Bt.

Dr. Kollányi László ügyvezető

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

Magyarország a középkor végén. Digitális térkép és adatbázis a középkori Magyar Királyság településeiről. Hungary in the Late Middle Ages. Digital vector map and attaching database about the settlements and landowners of medieval Hungary. Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest, 2020. (nyilvános elérhetőség: 2021 februárjától a BTK honlapján).

2021. évi szakmai tervek:

Az Árpád-kori lelőhelykataszter adatbázisának folyamatos fejlesztése és karbantartása a *Magyarország honfoglalás kori és kora Árpád-kori sírleletei* című monográfiásorozat pilot-programként kiválasztott köteteiből származtatott és rendszerezett adataival:

- Kiss Gábor: Vas megye 10-12. századi sír- és kincsleletei. Szombathely, 2000;
- Istvánovits Eszter: A Rétköz honfoglalás és kora Árpád-kori leletanyaga. Nyíregyháza–Budapest, 2003;
- Révész László: Heves megye 10-11. századi temetői. Budapest, 2008.

Keleti örökség – Keleti kapcsolatok. Írott források és kiadványok (Árpád-ház IV.1.)
Projektvezető neve: Sudár Balázs (BTK Történettudományi Intézet / BTK MÖT)
A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2020. évi eredményei:

A 2019-ben lefordított *Bukhara története* című mű jegyzeteinek és kísérőtanulmányának az elkészítése történt meg. Elkészült a munka szerkesztése is, 2021 elején nyomdába kerül.

Abū Bakr Muḥammad b. Jaʿfar al-Naršahī: *Bukhara története* c. munkájának fordítása és kiadásra való előkészítése. A lényegében ismeretlen életrajzú Dzsafer an-Narsahí mellékneve alapján Buhara közeléből származott, és szűkebb pátriájának történetét írta meg 943/944-ben arab nyelven. Az eredeti mű – amely a 7. század derekától a 10. század elejéig meséli el Buhara történetét – elveszett, csak 12. századi – kisebb-nagyobb kiegészítésekkel ellátott – perzsa fordítása maradt ránk. Buhara története azért érdekes a számunkra, mert a város a közép-ázsiai sztyepperégióban betöltött központi helyzete révén sok szállal kapcsolódik a környezetéhez. A mű ezért igen fontos a régió 7–9. századi történetének megismerésében, amely egyúttal a magyar vándorlásoknak is egyfajta háttérét képezte.

Megkezdődött a *Hudūd al-álam* című, 10. századi perzsa nyelvű földrajzi munka feldolgozása és fordításra való előkészítése. A mű fordítását nagyobb lélegzetű tanulmányok fogják kísérni, ezek terén jelentős előrehaladás történt.

A *Hudūd al-álam* című, ismeretlen szerzőjű, perzsa nyelvű földrajzi munkát 982/983-ban vetették papírra a mai Észak-Afganisztán területén. A lakott világ leírása többretegű. A szerző az alapok lefektetése után az ismert földrajzi jelenségeket veszi sorra: a tengereket, hegységeket, folyókat, pusztákat. Ezt követi az egyes népek és országok leírása, megint csak szigorú rendben: az adott terület négy égtáj szerinti határainak ismertetése után a jelentősebb városok leírása, majd az egyéb jellegzetességek felsorolása következik. A szerző erős földrajzi megközelítési módja – nem utakban gondolkodik, mint sokan mások, hanem területekben – mindenképpen térképet sejtet a háttérben, amely azonban az egyetlen ismert kéziratból hiányzik. A mű középpontjában Közép-Ázsia áll, ez a legrészletesebben ismertetett terület, ettől távolodva az információk megfogynak és megkopnak. A szerző egyébként nagyon logikusan dolgozott, az egyes egységek szigorú rendben követik egymást, mintha csak egy sakktáblán lépegetnének végig. A leírások láncokat alkotnak, összesen hármat. Az első Kínától a madzgaríig vezet (no. 1–14), a második Horaszántól – Észak Afrikán és Európán keresztül – a vunundurokig (15–46), a harmadik pedig Afrikát öleli fel (47–52). A leírások szigorú rendszere lehetővé teszi az egykori földrajzi világgép – voltaképpen az elveszett térkép – rekonstrukcióját. A mű különösen értékes részeket tartalmaz Kelet-Európa és Közép-Ázsia népeire vonatkozóan.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

Sárközy Miklós iranista, a Károli Gáspár Református Egyetem Ókortörténeti és Történeti Segédtudományok Tanszék vezetője.

Sudár Balázs turkológus, történész, a BTK TTI / BTK MÖT munkatársa.

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

A kaukázusi Albánia története: a Mowsēs Dasxuranc'inak tulajdonított örmény krónika.
Fordította és jegyzetekkel ellátta: Nagy Kornél. MTA BTK, Budapest, 2019 [2020] 316 p.

2021. évi szakmai tervek:

A *Hudúd al-álam* című munka nyomdai előkészítése és kiadása. Az angol nyelvű összefoglaló kötet kéziratának szakmai előkészítése.

Az Árpád-ház elődeinek keleti kapcsolatrendszere (Árpád-ház_IV.2.)
Projektvezető neve: Türk Attila (BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport)
A projekt futamideje: 2018–2023

A projekt megvalósításának, előre haladásának 2020. évi eredményei:

Az Árpád-ház keleti előzményeit, vagyis a magyar őstörténeti összefüggéseket vizsgáló projekt a beszámolási évben sikeresen megvalósította a tervezett kutatásokat, publikációs szempontból pedig az eredeti vállalás fölött teljesített. A legjelentősebb eredmény az archaeogenetikai vizsgálatok terén született, erre, illetve az ehhez szükséges radiokarbon kormeghatározásokra költötték a kutatási összeg jelentős részét. Ennek eredményeként a Nature folyóiratcsaládba tartozó Scientific Reportsban jelent meg egy összefoglaló munkánk az Urál vidéki minták és a honfoglalók genetikai összehasonlításáról. Vállaláson felüli eredmény, hogy hat esetben teljes genomi vizsgálatot is végeztek és publikáltak.

Tavasszal került sor a projekt első három év kutatásait összefoglaló nemzetközi régészeti konferenciára, amely kiváló alkalom volt arra, hogy egyeztessenek, milyen irányban menjenek tovább: *A Volgától az Al-Dunáig. A 9–10. századi korai magyar történelem régészeti kutatása Kelet Európában. От Волги до низовьев Дуная. Археологическое исследование венгерских древностей IX–X вв. в Восточной Европе.* Budapest, 2020. március 3.

Folytatódott a tatárföldi és baskíriai leletek publikációs előkészítése, mely során a csijaliki régészeti kultúráról a genetikai vizsgálatok segítségével igazolást nyert, hogy a keleten maradt magyarok régészeti hagyatékát jelentik.

A Moldovai Köztársaság és a Dnyeszter Menti Moldáv Köztársaság területén a második szezonnal folytatódott a háromévesre tervezett etelközi kutatási program, ahol 10 új lelőhellyel bővült a magyar szempontból releváns régészeti lelőhelyek száma, és négy orosz és magyar nyelvű szakcikk mutatta be az eredményeket.

A hazai kutatások között a korai honfoglalás kori lelőhelyek és a Duna-Tisza köze 10. századi településtörténetének kérdését vizsgálták a korábbi évekhez képest nagyobb léptékben, mivel nemzetközi régészeti expedícióra idén nem tudtak sort keríteni.

A korai honfoglalás kori anyag vizsgálatához kapcsolódik a szlovákiai honfoglalás kori hagyatékot bemutató kötet kiadásának támogatása, míg a Kárpát-medence avar kori előzményeinek pontos elkülönítéséhez a szegvári avar temető publikációja. A publikációk között kiemelkedő helyen említhető a magyar őstörténet talán legkevésbé ismert időszakának, a Kr.u. 4–7. század dél-uráli hagyatékáról kiadott könyvük, amely a magyar nyelv őtörök jövevényszavainak kutatásában is új lökést fog adni.

A projektben résztvevő munkatársak, intézetek:

BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport: Türk Attila, projektvezető

Együttműködő intézmények:

BTK RI Archaeogenetikai Laboratórium: Mende Balázs Gusztáv,
Szécsényi-Nagy Anna, Szeifert Bea, Greber Daniel, Csáky Veronika

PPKE Régészettudományi Intézet: Füredi Ágnes, Langó Péter, Harangi Flórián,
Jancsik Balázs
South Ural State University, Chelyabinsk, Russia: Sergei Gennad'evich Botalov,
Ivan Valer'evich Grudochko,
University of Tyumen, Tyumen, Russia - Tyumen Scientific Centre SB RAS:
Natalia Petrovna Matveeva, Alexander Sergejevich Zelenkov,
Anastasiia Viktorovna Sleptsova
Department of History, Archaeology and Ethnology of Udmurtia of the Institute of
History and Sociology, Udmurt State University, Izhevsk, Russia:
Rimma Dmitrievna Goldina
Perm State Humanitarian-Pedagogical University, Perm, Russia:
Andrey Vasilevich Danich
Приднестровский государственный университет им. Т. Г. Шевченко,
научно-исследовательская лаборатория «Археология»:
Makszim Valerjevics Kvitnyickij, Nykolaj Petrovics Tyelnov,
Vitalij Szyeapanovics Szinyika
Jász Múzeum: Gulyás András
Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága: Rác Tibor Ákos
Szegei Móra Ferenc Múzeum: Varga Sándor

A felsorolt intézményeken kívül együttműködő kutatók:

E. Nagy Katalin, textilrestaurátor
Olekszij Viktorovics Komar régész, Kijev

A projekthez kapcsolódó konferenciák, kiadványok, sajtómegjelenések:

Könyvek

Nevezánszky G. – Prohászka P.: *Honfoglalás és kora Árpád-kori soros temetők és leletek katasztere. Szlovákia*. Opitz Archaeologica 17. Budapest 2020. ISBN: 978-963-9987-78-4

Грудочко, И. В.: Курганы с «усами» Эпоха поздней древности и раннего средневековья урало-казахстанских степей (IV–VII вв. н. э.) (Kurgans with 'moustache'. The epoch of the late prehistory and Early Middle Ages of the Ural-Kazakhstan steppes [4th–7th AD]). Ред.: Боталов, С. Г. – Түрк, А. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 16. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 9. Budapest 2020. ISBN 978-963-9987-72-2

Lőrinczy G.: A szegvár-oromdűlői 6–7. századi temető (The cemetery of Szegvár-Oromdűlő from the 6th–7th centuries). Szerk.: Major B. – Tүрк A. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 14. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 8. Budapest 2020. ISBN 978-963-9987-56-2. HU-ISSN 2064-8162

Szakkikkek

Gáll, E. – Tүрк, A. – Nagy, Sz. – Peter, S. – Wanek, F.: Pot fi folosite rezultatele analizelor 14C în interpretări istorice? Cazul sitului funerar din secolul al X-lea de la Cluj-Napoca – Strada Zápolya (Can one use the results of 14C analysis to perform historical interpretations? The case of the 10th century funerary site in Cluj-Napoca – Zápolya Street). *Studii si Cercetari de Istorie Veche si Arheologie* 71 (2020) 95–114. ISSN 1220-4781

Veronika Csáky – Dániel Gerber – Bea Szeifert – Balázs Egyed – Balázs Stégmár – Sergej Gennad'evich Botalov – Ivan Valer'evich Grudochko – Natalia Petrovna Matveeva – Alexander Sergejevich Zelenkov – Anastasiia Viktorovna Sleptsova – Rimma Dmitrieva Goldina – Andrey Vasilevich Danich – Balázs G. Mende – Attila Türk – Anna Szécsényi-Nagy: Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians. *Scientific Reports* | (2020) 10:19137 | <https://doi.org/10.1038/s41598-020-75910-z>

Квитницкий, М. В. – Тюрк, А. – Тельнов, Н. П. – Лысенко, С. Д. – Синика, В. С.: Два венгерских погребения IX века в Дунай-Днестровских степях (Hungarian Graves of the 9th Century in the Danube-Dnister Steppes). *Stratum plus* 2020:5, 329–340.

Квитницкий, М. – Тельнов, Н. – Синика, В. – Лысенко, А. – Тюрк, А.: Погребение из Владычень с украшением венгерского облика (Grave from Vladycheni with Adornment of the Hungarian Type). In: «На одно крыло – серебряная, На другое – золотая...» Сборник статей памяти Светланы Рябцевой. Под редакцией Р. А. Рабиновича и Н. П. Тельнова. *Stratum Plus*. Кишинев 2020, 415–426. ISBN 978-9975-3198-0-5

Bea, Szeifert, B. – Csáky, V – Gerber, D. – Mende, B. G. – Türk, A. – Egyed, B. – Szécsényi-Nagy, A.: Detecting early Hungarians' migration from the Ural-region to the Carpathian Basin through genetic connections between and within their burial sites. In: 26th EAA Virtual Annual Meeting Abstract Book. Ed.: Kleinová, K. Budapest 2020, 337–338. ISBN: 978-80-907270-7-6

Türk, A. – Harangi, F. – E. Nagy, K.: New type of silk among the archaeological textile finds in the Hungarian Conquest period (10th century AD) in the Carpathian Basin. In: На пути открытий в жизни и науке. Сборник научных статей и воспоминаний к юбилею ученых-археологов Иванова Владимира Александровича и Обыденновой Гюльнары Талгатовны. Отв. ред.: Кортунов, А. И. Уфа 2020, 142–155. ISBN 978-5-907176-75-1

Sajtómegjelenés

https://mandiner.hu/cikk/20200622_turk_attila_interju

https://mandiner.hu/cikk/20200801_magyar_ostortenet_mende_balazs_interju

Konferencia

A kutatási program nemzetközi konferenciáján a vezető szakemberek országonként (Moldovai Köztársaság, Ukrajna, Oroszország) áttekintették a továbblépéshez szükséges legfontosabb feladatokat: A Volgától az Al-Dunáig. A 9–10. századi korai magyar történelem régészeti kutatása Kelet Európában. *От Волги до низовьев Дуная. Археологические исследования венгерских древностей IX–X вв. в Восточной Европе*. Budapest 2020. március 3.

A tervezett és megvalósult eredmények közötti eltérés indoklása:

A 2020-ra vállalt munka elkészült, publikációs téren ismét túlteljesítettek. Ugyanakkor a vírushelyzet okozta utazási tilalom miatt idén külföldi ásatási expedíciót nem tudtak végezni. A tervezett munkát a kelet-európai kollégák végezték el, itthon pedig a tervezett két honfoglalás kori ásatás helyett öt lelőhelyen dolgoztak.

A projekt megvalósításának hosszabb szakmai értékelése, az elért részeredmények ismertetése:

1.

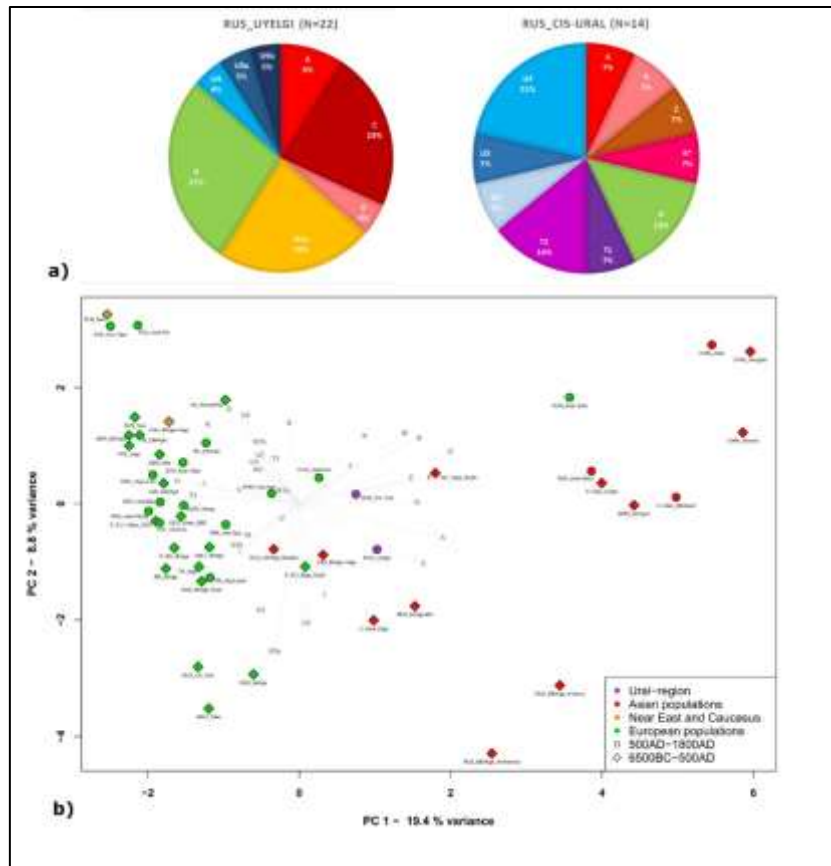
A Nature kiadói csoport *Scientific Reports* folyóiratában megjelent tanulmány [Veronika Csáky – Dániel Gerber – Bea Szeifert – Balázs Egyed – Balázs Stégmár – Sergej Gennad'evich Botalov – Ivan Valer'evich Grudochko – Natalia Petrovna Matveeva – Alexander Sergejevich Zelenkov – Anastasiia Viktorovna Sleptsova – Rimma Dmitrieva Goldina – Andrey Vasilevich Danich – Balázs G. Mende – Attila Türk – Anna Szécsényi-Nagy: Early Medieval Genetic Data from Ural Region Evaluated in the Light of Archaeological Evidence of Ancient Hungarians. *Scientific Reports* (2020) 10:19137.] az [ELKH BTK Régészeti Intézet](#) archeogenetikai kutatócsoportja által végzett, a korai magyarok népességtörténeti kutatását célzó projekt első eredményeit, a magyar–orosz tudományos együttműködés keretén belül vizsgált DNS-minták anyai és apai vonalainak elemzését mutatja be. A Csáky Veronika és Szécsényi-Nagy Anna vezetésével végzett genetikai vizsgálatok a Türk Attila (PPKE RI Magyar Őstörténeti és Honfoglalás kori Régészeti Tanszék, ELKH BTK Magyar Őstörténeti Témacsoport) által vezetett kelet-európai magyar őstörténeti régészeti kutatások oroszországi kutatásai során gyűjtött minták analízisére terjedtek ki. A cikk régészeti fejezeteinek elkészítésében oroszországi régész kollégák is részt vettek.

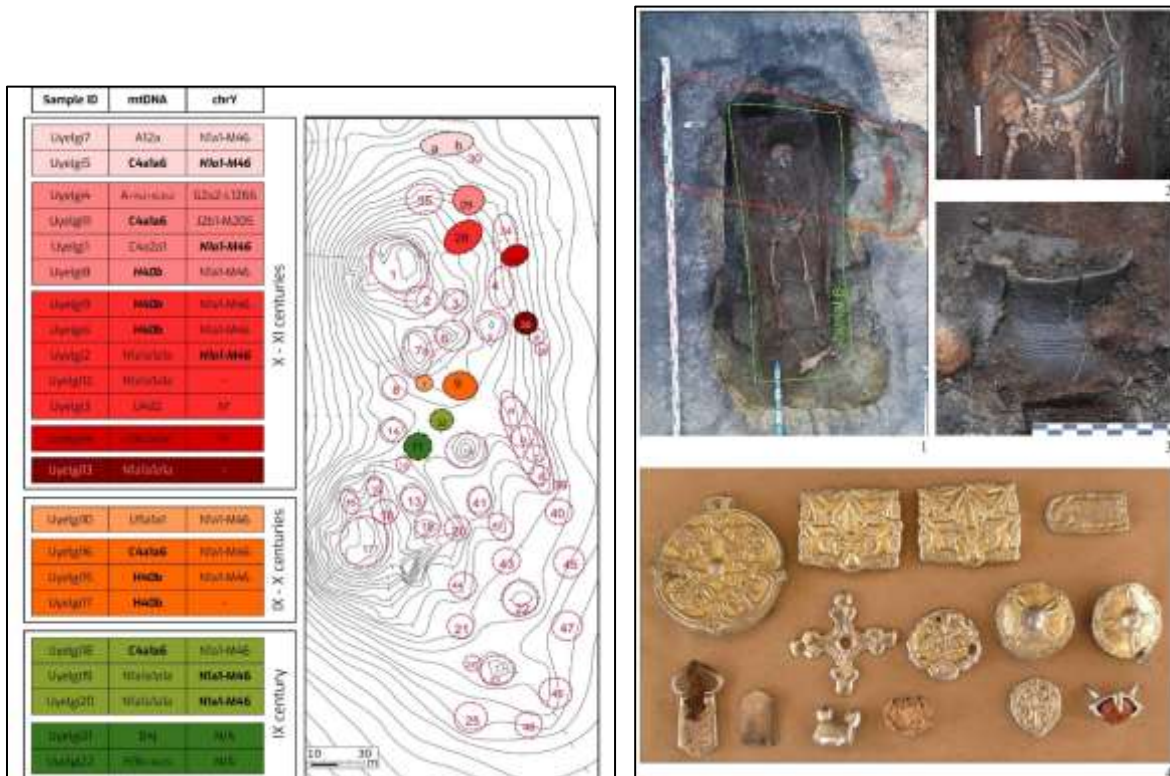
A vizsgált temetők elhelyezkedése, régészeti párhuzam az egyes Kárpát-medencei és Urál-vidéki temetők között

Az összetett kutatás szakfolyóiratban első, genetikai fókuszú közleményében a honfoglaló magyar régészeti leletanyaggal mindeddig a legszorosabb párhuzamokat mutató transz-uráli temető (Ujelgi, késő kuszarenkovói kultúra, 9–11. század), valamint az Urál nyugati előterében található négy temető (Brodi, Szuhaj Log, Bartim, Bajanovo nyevolinói, illetve déli lomovátovói kultúra) embertani mintáinak genetikai vizsgálatára került sor. A minták a magyarok etnogenezise szempontjából fontosnak tartott Volga–Dél-Urál térségből származnak, olyan lelőhelyekről, amelyeket a régészek az ott feltárt leletanyag alapján eddig közvetlenül vagy közvetetten, de kapcsolatba hoztak a magyarok elődeinek etnogenezisével és vándorlásával.

Az **Archaeogenetikai Laboratórium** munkatársai összesen 36 Urál-vidéki 6–11. századi és 9 Kárpát-medencei honfoglalás kori embertani minta genetikai analízisét végezték el elsősorban uniparentális (anyai – mitokondriális DNS, apai – Y-kromoszomális) markerekre fektetve a hangsúlyt. Ezen felül öt, az Ujelgi temetőből származó minta teljes genomi elemzésére is sor került.

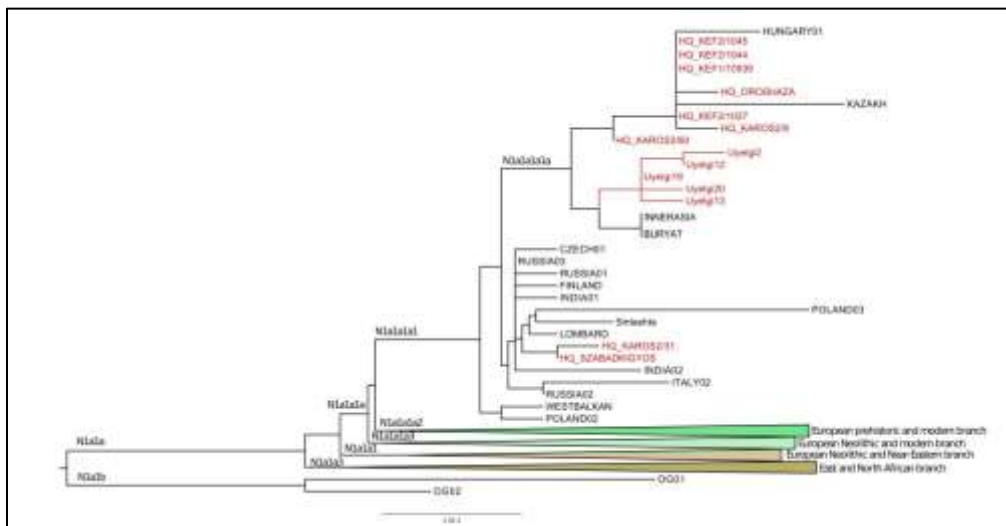

Az Urál nyugati (Cisz) és keleti (Transz, Uyelgi) előteréből származó mitokondriális haplocsoportok frekvenciái (a), és az ezen alapuló PCA analízis diagramja (b).

A vizsgált minták anyai vonalai mind filogenetikai mind filogeográfiai szempontból kevert népeiségre utalnak. Az egyik legfontosabb eredmény, hogy a honfoglalóknál talált keleti elemek egy része jelen volt a vizsgált régióból vett csoportokban. Ezzel az eredménnyel a korai magyarok egy jelentős részének belső-ázsiai eredete új megvilágításba kerül. Mindezek mellett az apai vonalak sokkal homogénebb képet mutatnak, nagy részük a Volga–Dél-Urál régióra, azaz a vizsgált lelőhely környezetére jellemző speciális N1a (N-Tat) típusba tartozik. Ez egyben jellegzetessége a honfoglaló férfiak egy részének is.

Az Ujeljiből származó minták és a honfoglalók között több közvetett vagy közvetlen egyéni filogenetikai kapcsolatot találtak **Csáky Veronika, Gerber Dániel** és munkatársai. Ezek összességében egyértelmű populációs rokonságról, ugyanakkor összetett népeiségtörténeti eseményekről árulkodnak. Az Ujelgi temető három időrendi fázisa között alapvető népeiségkontinuitást jeleznek a genetikai eredmények. Ez régészeti szempontból eddig nem volt kimutatható, többek között a temető nagyfokú bolygatottsága és a kurgánokba való többszörös betemetkezések miatt. Teljes genom szinten a populáció jól illeszkedik a mai transz-uráli genetikai környezetbe, legszorosabb kapcsolatot a szibériai tatárokkal és a mansikkal mutat.

Az N1a1a1a1a mitokondriális haplocsoport filogenetikai fája

Az Urál nyugati előterében vizsgált temetők lelőhelyenként csupán néhány mintából álló adatai alapján a cisz-uráli populáció néhány esetben filogenetikai kapcsolatot mutat a Kárpát-medencei honfoglalókkal, és populáció szinten is közel állt a honfoglalás kori népeiséghez, ugyanakkor egyértelmű populációs rokonságot nem lehetett kimutatni. A hasonlóság oka főképp az egykori, magyar és a környező népek cisz-uráli szállásterületeinek közelsége lehet. Összegzésképp elmondható, hogy a Volga–Dél-Urál régió valóban fontos szerepet töltött be a magyarok etnogenezisében, amelyet immár az archeogenetikai kutatások is megerősítenek. A biológiai kapcsolatok kimutatásával megerősítést nyert az is, hogy a magyar honfoglalókéhoz hasonló kelet-európai régészeti leletanyag megismerése és vizsgálata releváns a korai magyar történelem kutatásában. Ezek nyomán a további kutatásokban a magyarok feltételezett vándorlási útvonalához köthető újabb temetők archeogenetikai elemzésének bevonásával, illetőleg a nagy felbontású teljes genomok analízisével az itt kimutatott kapcsolatok tovább pontosíthatók és részletesebben feltárhatók lesznek a jövőben. A projekt folytatásaként a kutatócsoport munkatársai a következő időszakban a korai magyar történelem szempontjából további fontos, régészeti szempontból jelentős Urál vidéki temető (Bolsije

Tyigani, Tankejevka, Karanajevo), illetve az etelközi hagyatékként feltételezett szubbotsi-típusú lelőhelyek (Ukrajna, Moldávia) genetikai eredményeit fogják közölni.

2.

Иван В. Грудочко: Курганы с «усами» Эпоха поздней древности и раннего средневековья урало-казахстанских степей (IV–VII вв. н. э.) (Kurgans with 'moustache'. The epoch of the late prehistory and Early Middle Ages of the Ural-Kazakhstan steppes [4th–7th AD]). Ред.: Боталов, С. Г. – Türk, A. *Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia* 16. – Magyar Őstörténeti Témacsoport Kiadványok 9. Budapest 2020. ISBN 978-963-9987-72-2

A könyv azt az ún. bajszos kurgánoknak nevezett régészeti műveltséget foglalja össze, amely azokról a párban előforduló, kővel kirakott, vagy speciális bajusz alakú sima sávokról kapta a nevét, amelyek hossza a 200 métert is eléri. Ivan V. Grudocskónak mintegy 610 lelőhely anyagát sikerült összefoglalnia a déli Urálon túl területétől egészen Kelet-Kazahsztánig. Tipológiai áttekintés ad, illetve a legmodernebb radiokarbon keltezés segítségével sikerült eldöntenie a vizsgált lelőhelyek történeti és időrendi hovatarozását. Az ún. bajszos kurgánokat sokáig a szkíta-szaka törzsek rituális szokásaival hozták összefüggésbe. Ez az elképzelés azonban megdőlt, mivel kimutatta, hogy a nagy népvándorlás kor időszakában, Kr.u. 4–5. században a mai Kazahsztán területéről feltűnő török nyelvű nomád népek hagyatékához köthető lelőhelyekről van szó. Igen valószínű, hogy a bajszos kurgánokat létrehozó népesség a hun kori viharos hadi-politikai események részese volt, mivel a tárgyalt leletkör legnyugatibb felbukkanása egészen Kalmükiáig, a Krím-félszigetig, illetve a Dnyeper folyóig terjed. Jelentős azonban egy másik szempont is. Két dél-uráli lelőhelyen kusnarenkovói (Kr.u. 6–7. századi) kerámialelet fordult elő. Ez a megfigyelés felveti annak lehetőségét, hogy a korai magyarság kialakulásának kezdeti időszaka az uráli-kazah sztyeppék határán ment végbe.

3.

A hazai honfoglalás kori hagyatékban a projekt a korai horizontot és a Duna-Tisza közének 10. századi településtörténeti változásait kutatja. A 2020-ban vizsgált lelőhelyek közül kiemelkedő a **Törtel-Nyilas, Kiszely-tanyai homokbánya/Kántorvonulat lelőhely**, ahol 2019 novemberében terepbejárásra és fémkeresővel végzett műszeres lelőhelyfelderítésre került sor. A területen 10. századi sírra utaló fémleleteket találtak: öntött bronz gömbsorcsüngős fülbevalópár, ezüstötövetből öntött aranyozott ruhaveretek, illetve egy hasonló anyagú, indás-palmettás díszű lemez (karperec?) töredékei is előkerültek a szántott felszínről.

Alsónémedi-Faluréti-domb lelőhelyről 10. századi sírokra utaló fémleleteket szolgáltatott be Ferenczy Múzeumi Centrumnak: ezüstötövetből öntött aranyozott ruhavereteket, kisebb lemeztöredékeket, illetve emberi csontokat. A kötöttebb talajú domb tetején, északkeleti oldalán (őskori gödrök mellett) megmaradt öt kora Árpád-kori (10–11. századi) sír. Nagy részük melléklet nélküli volt, egy temetkezésnél került elő a koponya oldalán egy S-végű karikaékszer. A felszíni leletek, a feltárt sírok tájolása, jellege, és a karikaékszer segítette a sírok datálásában és a temető hitelesítésében.

Bugyi-Felsővány: A község külterületén található lelőhelyet civilek fedezték fel, és jelentették a területileg illetékes múzeumnak 2011-ben. A hitelesítés során megtalálták az elpusztult temetőre utaló nyomokat. A homokdomb tetején a humuszosítás után egy klasszikus, szinte ép 10. századi sírkerámia (vonaldíszes kis fazék), illetve a közelében ruhaveret által zöldesre színezett bordatöredék jelezte egy elpusztult sír helyét. Közvetlen közelében

pikkelymintás, különleges aranyozott ezüst övvereteket is találtunk a bolygatott humuszban. A szelvény szélén, a dombtetőhöz közel egy bolygatatlan 10–11. századi sír került elő, mely a temető egykori kiterjedésére vonatkozóan fontos információt jelentett. A szokásostól kissé eltérő (É/ÉNy–D/DK) tájolású temetkezést egy kisméretű kerek pityke datálta megbízhatóan a honfoglalás korára. A feltehetően ezüstövzözetből készült veret a bal könyökhajlat belső oldalán volt, bizonyosan eredeti helyzetben.

Miután a **Jászfelsőszentgyörgy-Zagyván túl** nevű lelőhelyen egy ezüst dirhemet találtak fémkeresősök, a lelőhelyet szintén hitelesítették. A dirhem érdekessége, hogy 851-es verési idejű, ilyen korai érme pedig korábban nem került még elő a magyar honfoglalás kori hagyatékban.

2021. évi szakmai tervek:

Régészeti expedíció ukrainai magyar őstörténeti lelőhelyeken a Dél-Urál és a Középső-Volga vidékén. Konferencia-kötetek és egyéb tanulmányok folyamatos közlése.